

OLIVIER BOUQUET • Osmanlı İmparatorluğu

Bu eser, Institut Français kurumunun yayına destek programından yararlanmıştır.
Cet ouvrage a benefici du soutien du Programme d'aide à la publication de
l'Institut français.

Pourquoi l'Empire ottoman? Six siècles d'histoire

 2022 ditions Gallimard

İletişim Yayınları 3644 • Tarih Dizisi 200

ISBN-13: 978-975-05-3931-2

 2025 İletişim Yayıncılık A.ř. / 1. BASIM

1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Melike Işık

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Konstantin Kapıdağlı, "III. Selim'in cls töreni",
yakl. 1789, Topkapı Sarayı Müzesi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Beyza Metin

DİZİN Mehmet Atala, Berkay zm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadađ, řiřli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

OLIVIER BOUQUET

Osmanlı İmparatorluğu

Nasıl Kuruldu, Nasıl Yönetti,
Nasıl Yıkıldı?

*Pourquoi l'Empire ottoman?
Six siècles d'histoire*

ÇEVİREN *İsmet Birkan*

OLIVIER BOUQUET Paris Cité Üniversitesi'nde Osmanlı tarihi profesörüdür. 1997 yılından bu yana İstanbul'da bulunan Osmanlı Arşivleri'nde araştırmalarını sürdürmektedir. Türkiye'de yedi yıl yaşamış ve Galatasaray Üniversitesi'nde dört yıl ders vermiştir. *Sultanın Paşaları (1839-1909)* (İş Bankası Kültür Yayınları, 2016) ve Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın hayatını anlattığı *Vie et mort d'un grand vizir Halil Hamid Pacha (1736-1785)*. *Biographie de l'Empire ottoman* (Les belles lettres, 2022), *Osmanlı İmparatorluğu: Nasıl Kuruldu, Nasıl Yönetti, Nasıl Yıkıldı?* (İletişim Yayınları, 2025) gibi birçok kitabın yazarıdır.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ	11
---------------------------	----

ÖNDEYİŞ

OSMANLI'NIN KENDİNE HAS ÖZELLİKLERİ	17
<i>Niçin Osmanlı İmparatorluğu?</i>	20
<i>İmparatorluklar</i>	24
<i>Türkler ve Osmanlılar</i>	26
<i>İktidar ve hukuk</i>	31
<i>"Saltanatın yegâne güneşi" ya da hanedanın gereklilikleri</i>	33
<i>Toprağın mülkiyeti, asalet olgusu ve mali akıl</i>	37

GİRİŞ

OSMANLI MEMÂLİKİ	39
<i>Genişlik ve çeşitlilik: Osmanlı dünyalarının coğrafyası</i>	39
<i>İki deniz</i>	41
<i>İki kara</i>	46
<i>Asya ve Afrika</i>	52
<i>Mekânlar: Alanlar, yollar ve nakliye</i>	57
<i>Halklar ve dinler</i>	62
<i>Diller</i>	65
<i>Merkezî vilayetler, Arap vilayetleri</i>	68

<i>Mesafelerin pragmatik yönetimi</i>	70
<i>Zengin fakat kısmi ve dönemlere göre miktarca değişken kaynaklar</i>	73

BİRİNCİ BÖLÜM

1299-1453: BİR BAŞKA ORTAÇAĞ	77
Fatihler: Şanlı Bir Tarih	80
<i>Vaktiyle Bitinya'da</i>	80
<i>Başarının anahtarları</i>	83
<i>Osman Bey'in rüyası: Köken efsanesi</i>	87
<i>Bey, Hüdevendigar, "Bizans memâlikinin sultanı"</i>	89
<i>Timur'dan sonra hayatta kalmak</i>	94
Yeni Rum Sultanlığı	98
<i>Osman Bey'in hanedanı</i>	98
<i>Memâlikin yönetimi</i>	100
<i>Fetih orduları</i>	103
<i>Maliye kurumları ve vakıflar</i>	108
<i>Kırsal temelli, zanaata dayalı ve köle işgücüne dayalı ekonomi</i>	111
<i>Büyük ölçekli ticaretin getirileri</i>	114
Bir Kaynaşma Alanı Olarak Osmanlı	118
<i>Hudut toplumlari, Osmanlı toplumu</i>	118
<i>Göçler ve yer değiştirmeler</i>	120
<i>Minareler çevresinde: Şehirlerin silüetleri</i>	121
<i>Türk-İslâm sentezi</i>	125
<i>Toplumlar arasında kaynaşma alanları</i>	128
<i>Din değiştirme: Sorunlar ve münakaşalar</i>	131

İKİNCİ BÖLÜM

1453-1574: EMPERYAL ÜSTÜNLÜK	135
Azametli Bir İmparatorluk	137
<i>1453: Translatio imperii'nin tamamlanması</i>	137
<i>II. Mehmed ve II. Bayezid: Genişlemenin peşinde</i>	140
<i>I. Selim, Süleyman ve II. Selim: İkinci Osmanlı fethi</i>	145
<i>Yeni hudutlar</i>	152
Türklerin Cumhuriyeti	153
<i>Sarayında bir sultan</i>	153

<i>Kanun ve şeriat</i>	155
<i>Toprak, vergi ve para</i>	157
<i>İmparatorluk idare sistemi</i>	160
<i>Vilayetlerin yönetimi</i>	162
<i>Kâfirlere karşı savaş</i>	164
<i>Kâfirlerle yan yana: Diplomasi</i>	166
Birinci Modernite	168
<i>Artmakta olan nüfus</i>	168
<i>İslâmileştirme ve iskân</i>	171
<i>Yerleşik köy toplulukları</i>	173
<i>Üretim dünyası</i>	175
<i>Ticaret yolları</i>	178
<i>Ortodoksluklar ve heterodoksluklar</i>	181
<i>İnançlar mozaïği</i>	185
<i>Bilimler, edebiyat ve sanatlar</i>	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1574-1699: MEMÂLİKİN MÜDAFAASI	191
İmparatorluğu Korumak	193
<i>Son genişlemeler ve ilk geri çekilişler</i>	193
<i>Taht tehdit altında: Ayaklanmalar ve tahttan indirilmeler</i>	199
<i>İhtişâmın karanlık yüzü: Sultan</i>	202
<i>İktidarın yeniden şekillenmesi: Bâbîâli ve Harem-i Hümayun</i>	205
<i>İmparatorluk idaresinin sosyolojisi</i>	208
<i>Karşı koymak: Ordu</i>	211
<i>Çareler: Devalüasyon ve iltizam</i>	214
<i>Vilayetler: Mecburi uyarlanmalar</i>	217
Üretim ve Ürünler Dünyası	221
<i>Çarşı-pazarın kurumları</i>	221
<i>İmparatorluğun işlikleri</i>	223
<i>Eski ve yeni üretim faaliyetleri</i>	226
<i>Mübadele ve ikrazın dinamikleri</i>	229
<i>Gelişen sanatlar</i>	232
Bir Arada Yaşamak...	236
<i>Eril tahakküm</i>	236
<i>Evlilik bağları</i>	238

<i>Günlük hayatın yapıları</i>	239
<i>Dengesizlik ve istikrar durumları</i>	241
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda zimmî olmak</i>	243
<i>Uzaklara ve yakınlara hac ve ziyaretler</i>	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1699-1839: MODERNİTENİN GEREKLERİ	249
Osmanlı <i>Commonwealth</i>'i	251
<i>Savaş ve barış</i>	251
<i>İyi bir müttefik arayışı</i>	254
<i>Şark meseleleri</i>	255
<i>Kötüden betere</i>	257
<i>Bölgesel durumların değişkenliği</i>	260
<i>III. Selim veya Nizam-ı Cedid</i>	265
<i>II. Mahmud veya Vaka-yı Hayriye</i>	267
Pragmatizm Siyaseti	270
<i>Merkezde: Bâbîâli</i>	270
<i>Devlet içinde soylu sınıfları</i>	272
<i>Taşrada yetkililerin uyum sağlama çabaları</i>	274
<i>İtibarın tanınması</i>	276
<i>Zorlayıcı bir siyasi ideoloji</i>	279
<i>Parayı nereden bulmalı?</i>	282
<i>Savaşı başka türlü yapmak</i>	284
Değişimin Dinamikleri	286
<i>Demografi ve faaliyetler</i>	286
<i>Üretim</i>	289
<i>Küresel çağın ufukları</i>	291
<i>Eşraflığın kökleşmesi</i>	293
<i>Ehlikeyif hayatı</i>	296
<i>Okumak, yazmak ve matbaacılık</i>	298

BEŞİNCİ BÖLÜM

1839-1922: YENİ TÜRKİYE	301
Hasta Olduğu Söylenen Adam	303
<i>İmparatorluk daralırken</i>	303
<i>Emperyal idare</i>	308

<i>Jön Türk Devrimi</i>	311
<i>Birinci Dünya Savaşı</i>	313
<i>Ermeni tehcir ve taktiki</i>	315
Reformların Kapsamı	319
<i>Niçin reform yapılıyor?</i>	319
<i>Osmanlı devlet idaresi</i>	321
<i>Mülkiyet ve vergi</i>	324
<i>Maliye: istikrazlar ve borç</i>	326
Güçsüz Zenginlik	328
<i>Coğrafya ve nüfus: Bir Doğu imparatorluğu</i>	328
<i>Mübadeleler ve maddi uygarlık: Batılı bir dünya</i>	332
<i>Ulaşımında dengesiz bir devrim</i>	334
<i>Tarım, zanaat ve sanayi</i>	336
<i>Emperyalizm ve kalkınma</i>	339
Osmanlı Olmak	341
<i>Aidiyetin kategorileri</i>	341
<i>Uğraşlar ve meslekler</i>	345
<i>Aileler: Gerçekler ve modeller</i>	348
<i>Eğitmek-öğretmek, okumak ve yazmak</i>	349
<i>Entelektüellerin doğuşu</i>	352
<i>Milliyetçilikler çağı</i>	353
SONUÇ	
OSMANLILARDAN SONRA	359
<i>Osmanlıların sonu</i>	359
<i>Unutulan imparatorluk</i>	361
<i>Yeni-Osmanlı Türkiyesi</i>	362
ÖNEMLİ OLAYLARIN KRONOLOJİSİ	367
KAYNAKÇA	375
DİZİN	401

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü Osmanlı tarihyazımını oldukça revaçta: Şimdiye dek olmadığı kadar çok akademik kürsüye sahip; bu alanda, şimdiye dek olmadığı kadar çok bilimsel makale yayımlanıyor. Kendisinden önceki (Roma, Bizans, İslâm devletleri) veya çağdaşı imparatorluklarla (Safevi İrani, Romanov Rusyası, Kutsal Roma İmparatorluğu) giderek daha fazla karşılaştırılıyor. Osman Bey'in hanedanı, artık Büyük Selçuklular veya Moğollarla denk bir ilgiye mazhar oluyor. Osmanlı ulemasının kültürel ürünleri, Orta Asya'nın Türkçe konuşulan bölgelerindekilerle ilişkilendiriliyor. Bilimsel disiplinlerin yeniden canlanması, tasavvufun gelişimiyle ve başka yerlerde eğitim görmüş bilginlerin güzergâhlarıyla bağlantılandırılıyor. İmparatorluk tarihi, Osmanlı Devleti'ni 18. yüzyılın sonuna kadar Doğu Akdeniz'in büyük gücü olarak gören Venedik, İspanya ve Mağrip uzmanları tarafından mercek altına alınıyor. Ayrıca daha geniş kitlelerin memâlik-i mahrusenin geçmişine gösterdiği ilgi de, Osmanlı çalışmalarının çoğalmasını sağlıyor. İyisiyle kötüsüyle, bu ilgi, biteviye yenilenen yeni-Osmanlı jeopolitik gündeminin izlerini taşıyor. Padişahların görkemli fetihlerini ya da torunlarının talihsizliklerini konu alan sayısız televizyon dizisi ve podcast mevcut.

Uzmanların arşiv çalışmaları da şimdiye dek olmadığı kadar bollaştı. Elbette İstanbul'da, ama aynı zamanda eski Osmanlı topraklarında, Anadolu'da, Balkanlar'da ve Yakındoğu'da da çok sayıda kaynak var. Artık klasik haline gelmiş büyük koleksiyonlar (örneğin tahrir defterleri, mühimme defterleri veya şeriye sicilleri...) genellikle kusursuz biçimde çevriliyor ve kaliteli biçimde dijitalleştiriliyor. Bu kaynaklar kullanılarak, tarihin farklı alanları, kırsal ve kentsel alanlar, siyasi kurumlar ve dini yaşam ele alınabiliyor. Öte yandan akademik camının ilgi duyduğu yeni konular (cinsiyet, kölelik, ekoloji) [Osmanlı bağlamında] ele alınıyor olsa da bazı yaklaşımlar veya yöntemler (maddi kültür, prosopografi) henüz yaygınlaşmış değil. Başka ülkelerden tarihçilerin Osmanlı uzmanları için tasarlanmış araştırma merkezlerine ilgi duyması ise sevindirici. Arapça bilen meslektaşlarıma sık sık söylediğim gibi, Türkiye Ortaçağ'da yazılmış Arapça elyazmalarının en fazla bulunduğu ülkedir.

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü Osmanlı tarihyanımı daha iyi yerlere gelebilir. Uzmanlar arasındaki iletişim eksikliği bunun önündeki en önemli engellerden biri. Balkanlar üzerine çalışan meslektaşlarım, Arap dünyasından tarihçilerin yaptıklarına pek ilgi göstermezken, Türk akademisyenler de çoğunlukla Anadolu ve İstanbul'u ele almaya devam ediyorlar. Önemli hocaların vakıf olduğu dil ve arşiv bilgisi oldukça zayıfladı. Metinleri sabırla okumayı salık veren ve nesiller yetiştiren Halil Sahillioğlu ve Mehmet Genç'in vefatından sonra, yine de ustalarımız arasında parlak paleograflar bulunuyor. Özellikle Mübahat Kütükoğlu'nun öğrencileri ve Ali Akyıldız gibi tarihçiler ilk akla gelenler arasında; hepsine buradan selam ve şükranlarımı sunuyorum. Ancak farklı belge türlerini –örneğin mali idare tarafından kullanılan *siyakat* yazısının bilgisi, tarihçilik mesleğine giriş şartı olarak oldukça geri plana itilmiş halde– inceleyenlerin sayısının oldukça az olduğunu ve onların öğrencilerinin sayısının daha da az olduğunu görüyorum.

Yurtdışında, özellikle Amerikan üniversitelerinde, genel başlıklar taşıyan kitapların yazarlarının bir yüzyıldan diğeri-

ne çabucak atladıklarını görüyoruz. Ancak bunu, defter ve evrakları sabırla ve açık bir zihinle okuyarak edindikleri düşünceleri ortaya koymaktan çok, önceden oluşturulmuş fikirler temelinde “büyük argümanlar” geliştirmek için yapıyorlar. Bunların birçoğu, Avrupa tarih yazımının katkılarıyla bağlantısını kaybetmiş durumda. Ayrıca konuşulduğu ve yazıldığı ülkeler dışında, (son yüzyılın, “son dönem”in incelenmesi için vazgeçilmez olan) Almanca veya Fransızca, (17. ve 18. yüzyılların incelenmesi için yararlı olan) Yunanca, Rusça veya Macarca gibi dillerin, referans verilen alıntılarda çok az sayıda başlıkta yer aldığını da belirtmek isterim. Arapça veya Farsça gelince, ben de dahil çoğumuz bu dilleri Osmanlı Türkçesini okuyacak kadar biliyoruz. Bu nedenle, bu kitabın el verdiği kadarıyla, bu baskıda, Türkiye’deki akademik üretime egemen olan Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde yazılmış tarih çalışmalarının küçük bir bölümünü ele almaya çalıştım. Bu kitabın konusunu ve ilham kaynağını oluşturan, burada alıntılanan veya alıntılanmayan diğer eserlere gelince, bunları genellikle eşsiz İslâm Araştırmaları Merkezi kütüphanesinde inceledim. Merkezin müdürü Birol Ülker’e, yardımsever ve dostane çalışanlarına teşekkür ederim. Bu kurumun içinde veya çevresinde, Kenan Yıldız, Bilgin Aydın, Seyfi Kenan, İsmail Erünsal, Hümeysra Bostan ve tabii ki hepimizin hocası rahmetli Mehmet Genç gibi dost ve meslektaşlarımla yaptığım görüşmelerden çokça faydalandım.

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü onun uzun erimli tarihini yeniden ele almamız gerekiyor; ancak Osmanlı Devleti’nin ilk zamanları, yeni kaynakların bulunmaması nedeniyle çok az ele alınıyor – yine de arkeoloji gibi disiplinlerin katkılarını veya artık ahşap üzerine çalıştığım için dendrokronolojiyi es geçmemek gerekir. Buna karşılık, tam tersi bir nedenden ötürü, imparatorluğun son dönemi tarihyazımına tümüyle egemen halde. Bu dönem, en fazla yayımlanmış kaynağa sahip olduğu gibi, en fazla elyazmasının da bulunduğu dönemdir. Burada özellikle, yaklaşık yirmi yıl önce sözünü ettiğim aile tarihine olan yeni ilgiyi besleyen şahsi belgeleri ve

özel arşivleri kastediyorum. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarından gelen doktora öğrencileri, modern çağda komşu devletlerle yakınlaşmalardan çok, 20. yüzyılda kurulan ulus-devlet açılımlarıyla daha çok ilgileniyorlar. Ben bu dengesizliği gidermek için Osmanlı İmparatorluğu'nun her bir dönemine eşit ilgi göstermeye, yani eşit sayfa ayırmaya çalıştım. Kitabın yapısını oluşturan beş bölümde, kronolojik bir dönemselleştirme önerdim, çünkü tarih bence ancak bu şekilde ele alınabilir. Başka türlü dönemselleştirmeler de düşünülebilirdi, bunun farkındayım. Örneğin II. Selim'in (1566-1574) saltanatını, babası Süleyman'ın saltanatının devamı olarak inceledim; aynı bölüme, oğlu III. Murad'ın (1574-1595) saltanatını da ekleyebilirdim.

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü mümkün olduğunca, onu farklı yönleriyle görmeye çalışmak gerekiyor. Yaklaşık elli yıl önce, şehirler ve taşra hakkında büyük çaplı çalışmalar yapıldı. Nicel tarih önermeleri formüle edildi ve üretim döngüleri ölçüldü. 21. yüzyılda kitap ve makalelerin çoğunun siyasi tarihi ele aldığını ve rakamlar, hatta bazen tarihler açısından zayıf monografiler sunduğunu gözlemliyorum. Türkiye'de tezlerin çoğu, belirli bir şehir veya bölgeyi incelediğinde bile, kurumları (teşkilatı) ele alıyor. Dünyanın diğer yerlerinde, Osmanlı İmparatorluğu tarihçileri vakayinamelere eğiliyor ancak muhasebe kayıtlarını ihmal ediyorlar. Ekonomik ve sosyal tarihin zayıflığı ile onu besleyebilecek kaynakların muazzamlığı arasında bu kadar büyük bir tezatın olduğu başka bir uzmanlık dalı yoktur herhalde. Bana, mevcut belgelerin çoğunun Osmanlı idaresi tarafından üretildiğini ve tüm tarihin devlet merkezli olduğunu söylemeyin. Fransız bir tarihçi olarak, Annales Okulu'nun kurucularından birinin başyapıtı olan Marc Bloch'un *Feodal Toplum* adlı eserinin Türkçeye çevrilmiş olması elbette sevindirici, ancak bu kitabın derslerinden birinin, Osmanlı uzmanları tarafından nadiren üzerinde düşünülüp daha da az uygulanmakta olduğunu görüyorum: Tarihçinin görevi hayata ilgi duymaktır ve kurumları, onları üreten toplumları incelemeyen ele almak mümkün değildir.

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü onu ilgilendiren arşivleri okumaya dalsak da, onları üreten veya ele alan alanlarla ilişkilendirmeyi unutuyoruz. Mesleğimizin, kuruluşundan beri büyük bir eksikliği var: Haritalar üretmeyi ihmal ediyor ve atlaslardan yoksun; oysa kayıtlarda yerini belirlemesi en zor olan, tanımlanması en güç şey yer adlarıdır. Osmanlı tarihi, burada sunduğum tarihçe de dahil olmak üzere, coğrafi açıdan çok az inceleniyor. Bu kitapta bazı haritalar hazırladım ve bunlar çok değerli, ancak editoryal gerekler nedeniyle yine de sayıları çok az. Öte yandan, kronolojik anlatıma başlamadan ve olayların gelişimini takip etmeden önce, kitabın girişinin büyük bir kısmını Osmanlı coğrafyasına, olağanüstü doğal çeşitliliğine ve aynı derecede dikkat çekici kaynak zenginliğine ayırmak istedim. Unutmayalım ki, [Osmanlı Devleti'nin] büyük ve zengin ormanları olmasaydı, Barbaros'un donanması asla o zaman olduğu gibi olamazdı; uçsuz bucaksız toprakları ve çeşitlilik barındıran bir nüfusu olmasaydı, orduların kurulması için gerekli vergiler toplu olarak tahsil edilemezdi.

Neden mi Osmanlı İmparatorluğu? Çünkü o, hem diğer imparatorluklar gibi, hem de onlardan farklı bir imparatorluktu. Kitabın önsözünde Osmanlı'nın benzersiz, kendine özgü özelliklerini sıralamaya çalıştım. Küçük bir beylikten imparatorluğa dönüşen bu devletin neden ve nasıl bu kadar çok özgünlüğü geliştirdiğini anlamaya çabaladım. Bu özgün nitelikler arasında, öncelikle devletin örgütlenişi ve sürekliliğinde hanedanın merkezî rolünü, kanun ile şeriat arasındaki bağlantıyı, ordu kurmak için pragmatik biçimde vergi toplama yaklaşımını, soylu kesimlerin ortaya çıkmasına rağmen meritokrasinin sürdürülmesini, gayrimüslümlerin ülkenin ekonomik ve kültürel yaşamına katkısını vurgulamak isterim. Neredeyse otuz yıldır ders verdiğim öğrencilere göze çarpan bu özgün nitelikleri anlatmaya çalışıyorum. Yıllardır Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde bu özelliklerin izlerini arıyorum. Bu vesileyle, Sultanahmet'ten Kâğıthane'ye kadar, okuma salonlarında karşılaştığım tüm meslektaşlarıma ve arşivcilere, özel-

likle Fuat Recep ve Salih Deęirmenci'ye teşekkür etmek istiyorum. Bugünün gençleri gibi, onlara çalışmalarının nasıl gittiğini veya günlerinin nasıl geçtiğini sorduğumda bana verdikleri cevabı onlara söylüyorum: Aynen!

OLIVIER BOUQUET